

Simpozij OBDOBJA 42

Tone Smolej

»Dasiravno smo mesto Nemcev tiste stare Franke izvlekli na dan, vendar nismo našli milosti pri vladi«: cenzura *Tugomerja*

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

**»DASIRAVNO SMO MESTO NEMCEV TISTE STARE FRANKE IZVLEKLI
NA DAN, VENDAR NISMO NAŠLI MILOSTI PRI VLADI«:
CENZURA TUGOMERJA**

Tone Smolej

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
tone.smolej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.42.43-48

Leta 1900 je Dramatično društvo v Ljubljani želelo uprizoriti Jurčičevega *Tugomerja*, kar je deželna vlada prepovedala. Na podlagi doslej malo znanih arhivskih dokumentov članek osvetljuje delovanje tedanjega gledališkega cenzorja Oskarja Wratschka in predsednika Dramatičnega društva Ivana Tavčarja.¹

Tugomer, gledališka cenzura

In 1900, the Ljubljana Drama Society sought to stage the first Slovenian tragedy, *Tugomer*, by Josip Jurčič, but was thwarted by the provincial government. Based on little-known archived documents, this article sheds light on the activities of the theater censor at the time, Oskar Wratschko, and the president of the Drama Society, Ivan Tavčar.

Tugomer, theater censorship

25. januarja 1900 je *Slovenski narod* objavil uvodnik z bombastičnim naslovom »Tugomer – prepovedan«. Na začetku članka je objavljena odločba c.-kr. Deželnega predsedstva, ki Dramatičnemu društvu sporoča, da je uprizarjanje te (tedaj samo) Jurčičeve igre² prepovedano, »in to z ozirom na njeno tendenciozno vsebino, in ker bi predstavljanje iste razpor mej narodi mogoče pospeševalo« (*Slovenski narod* 1900: 1). V komentarju je uredništvo *Slovenskega naroda* ugotavljalo, da deželno predsedstvo s svojim duhom in mišljenjem še vedno tiči v starih časih:

Bili so to tisti časi, ko je bornirani centralistični birokratizem ravno s svojo velikansko nerodnostjo vlival olje mej narodnostne prepire, ter bil pri tem največkrat tako nesrečen, da je tam, kjer je hotel gasiti, zanetil velik ogenj. Dostikrat je nesrečna ta birokracija prihitela na mesto, kjer niti gorelo ni, z znano dvorno brizgalnico, ter dasi ni bilo ognja, brizgala na vse strani, provzročujoč tako nepotrebno škodo in še bolj nepotrebno razburjenje (prav tam).

- 1 Raziskava je nastala v okviru projekta Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju (J6-2583), ki ga financira ARRS. Za številne zgodovinske podatke se zahvaljujem akad. prof. dr. Petru Štihu, za transkripcijo Wratschkove pisave pa mag. Niku Hudelji.
- 2 Problem Levstikovega (so)avtorstva se je odprl šele v prvi polovici 20. stoletja. Anton Slodnjak je zato verzneza *Tugomerja*, ki je izšel leta 1876 samo pod Jurčičevim imenom, leta 1955 objavil v *Zbranih delih* Frana Levstika. Danes je sprejeto bolj kompromisno stališče, namreč da obstajata Jurčičev *Tugomer* v prozi, ki je nastal 1875 in je prvič izšel šele 1960, ter Jurčič-Levstikov *Tugomer* v verzih (Rupel 1960: 274).

Viktor baron Hein, deželni predsednik, skuša, po mnenju uredništva, očitno Kranjski vladati, kot je svoj čas grof Turjaški, a to tedaj ni bilo vladanje, marveč krotenje. V uvodniku je bilo izraženo začudenje nad prepovedjo, saj državni pravdnik leta 1876 ni prepovedal knjižnega izida *Tugomerja*. Na premiero ne bi prišlo niti eno bitje, ki ni drame prebralo vsaj dvakrat ali trikrat. Uvodnik je tudi poudarjal, da je prepoved unikum in hkrati »napad na svobodno literarično življenje, proti kojemu moramo z vso odločnostjo ugovarjati« (prav tam). *Slovenski narod* je izrazil pričakovanje, da bo Dramatično društvo uporabilo »vsa postavna sredstva«.

Že dva dni pozneje je Ivan Tavčar, odvetnik in predsednik Dramatičnega društva, poslal priziv proti vladnemu odloku, v katerem je najti več argumentov, že objavljenih v *Slovenskem narodu*:

[Č]e se torej c. kr. državni pravdnik ni spotikal nad *Tugomerjem*, ne uvidevamo vzroka, zakaj bi se smelo spotikati ob njega visoko c. kr. Deželno predsedstvo. Da bi predstavljanje *Tugomerja* pospeševalo mogoče razpore mej narodi, se da tem manj trditi, ker je edina večja ta žaloigra slavnega našega romancierja občinstvu občezna. Z nje predstavljanjem se torej občinstvu ne poda nič novega, kdor jo pride gledat, pride jo le iz spoštovanja do slavnega pisatelja, da vidi, kako se njega dramatsko delo prezentuje na odru.³

Tavčar zato predlaga, naj se izpodbijani odlok spremeni »tako, da se predstavljanje žaloigre *Tugomer* dovoli« (prav tam).

Čeprav je kritika letela predvsem na deželnega predsednika Heina, pa se je s prepovedjo *Tugomerja*, kot je razvidno iz doslej slabo poznane dokumentacije v Državnem arhivu, ukvarjal predvsem gledališki cenzor Oskar Wratschko, ki se je v svoji ekspertizi skliceval na Gledališki red (Theaterordnung). Tega je davnega 25. novembra 1850 podpisal tedanji notranji minister Alexander Freiherr von Bach. Gledališki ravnatelj je moral, skladno z omenjenim redom, poskrbeti, da je vsako odrsko delo od oblasti pridobilo dovoljenje za uprizoritev. Bach je dodal še dodatno Navodilo (Instruction), v katerem je bolj natančno opisal, kaj vse je treba brezpogojno izključiti iz odrskih predstav.⁴ Tretji člen Navodil posebej poudarja izključitev vseh sovražnosti med narodi, družbenimi razredi in verskimi skupnostmi (»Gehässigkeiten zwischen den Nationalitäten, Classen der Gesellschaft und Religionsgenossenschaften«).⁵

Wratschko je moral po Tavčarjevi pritožbi za c.-kr. notranje ministrstvo spisati obsežno poročilo, v katerem je poudaril, da velja *Tugomer* od svojega izida v Slovenski knjižnici tako v nemških krogih kot pri Slovencih za tendenčno igro (Tendenzstück), naperjeno zoper Nemce.⁶ Cenzor v dokaz navaja, da se v drami frankovske Nemce

3 ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a (Gledališke predstave 1900–1905). Ivan Tavčar: Priziv proti odloku z dne 23. 1. 1900.

4 454. Verordnung des Ministeriums des Innern vom 25. 11. 1850. *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jahrgang 1850. (Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1850), 1976–1977.

5 Prav tam: 1978.

6 ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a (Gledališke predstave 1900–1905). Oskar Wratschko: Bericht.

primerja z divjimi zvermi. V mislih je verjetno imel znano homersko komparacijo, ki jo izreče eden od starcev: »Prav kakor sivi volk se tiho z góre / Priplazi v selski dvor mej krotko čredo, / In kolje tam po zverskej volčjej čúdi, / Takó udarja ljuti nemški sósed / V slovensko zemljo.« (Jurčič 1876: 6) Podobno primerjavo poda tudi Vrza (prav tam: 50). Wratschko nadalje poudarja, da so Nemci označeni kot požigalci in posiljevalci, kar se verjetno nanaša na Mestislavov govor: »Z orožjem v roci v našo lepo zemljo / Slovenov podavili so brez čisla, / Uničili rodóv premnogo naših. / Požigali, plenili, silováli / Device [...]« (prav tam: 92). Ker so v nasprotju z njimi Polabski Slovani označeni kot ništerc in so dobri le zato, da jim tujci vladajo in jih zatirajo, je po Wratschku jasna določena namernost. Ta po cenzorjevem mnenju še vedno ni izgubila aktualnosti, saj je geslo o nemškem zatiranju Slovencev na Kranjskem še vedno priljubljeno kljub preponderanci Slovencev na vseh področjih javnega življenja. Kot dodaten dokaz prejšnjih trditev navaja odlomek iz Glaserjeve *Zgodovine slovenskega slovstva*:

V Tugomeru je narisana značaj slovenskega naroda; miroljuben in pošten do zadnje pičice, smatra tudi nasprotnika za poštenjaka; Mestislav nasprotuje tej preveliki zaupljivosti Tugomerovi, pa inače ceni njegove vrline; Gripo, Geron, Hildebert so risani po znanih posebnostih nemškega naroda; Gripo je kupec in imovit posestnik, na videz prijazen Slovincem, inače njihov nasprotnik; Geronu nobeno sredstvo ni prepodlo, da bi podvrgel in uničil Slovane. Hildebert je škof, kakor jih znamo iz Metodijevih časov, in to je dovolj. (Glaser 1898: 81)

V svojem poročilu Wratschko navaja seznam strani, na katerih se pojavljajo problematična mesta, sicer značilna za usmeritev drame, ki bi morala zaradi sovražne vsebine posebej zbujati pozornost. Ker knjiga s cenzurnimi zaznamki ni ohranjena, lahko nekatera mesta rekonstruiramo po knjižni izdaji *Tugomerja* iz leta 1876, ki jo je uporabljalo tudi Dramatično društvo. Wratschku so se verjetno zdele sporne izjave vojvode Mestislava, da s sovražnikom rodu lahko vodi dogovore le s »krvjó, / Močjó, in krépkó móževsko desnico«. Ta slovanski vojvoda tudi ne vidi nobene možnosti »mirú z ljudmí, kakor so naši Nemci« (Jurčič 1876: 22–23). Posebej sporen je bil za Wratschka lik Tugomerjeve svekrve (tašče oz. pravilneje svakinje) Grozdane, ki se ji ponuja Gripo, nemški naseljensec med Slovani. Takole razloži, zakaj ga nikoli ne bi mogla ljubiti: »Ti si nemškega jezika, / Tuj človek, ne sin naše rodne zemlje, / Ni ródbine slovenske mož, ne znaš, / Ne moreš ljubiti, kar nam je drágo, / Kar jaz Slovenka ljubim in poštujem, / A ne črtiti, kar je nam protivno. – / Ne príjam tebi jaz, ni meni ti! / Mej Nemci išči si neveste svoje.« (prav tam: 60–61) Wratschka pa so zmotili tudi opisi škofa Hildeberta, ki ga imajo celo Franki za »črnega lisjaka«. Radulf, eden od njihovih voditeljev, ugotavlja, da je slabo, ko »méčem svečenik / Ukaze daje« (prav tam: 37). Danes vemo, da je avtor *Tugomerja* škofu Mainza storil krivico, saj je bil leta 940, ko se odvija zgodba, že tri leta mrtev (Slodnjak 1955: 408). V Avstriji je bilo zasmehovanje cerkvenih predstavnikov strogo prepovedano, zato za Wratschka tudi ni bil sprejemljiv lik krščanskega misijonarja Zovolja, ki ga pogani zavračajo.

Kot je razvidno iz Tavčarjeve pritožbe, je Dramatično društvo cenzuri predložilo *Tugomerja* s popravki. Natisnjeni izvod iz leta 1876 se je očitno precej razlikoval od odrske različice, saj naj bi bilo iz njune primerjave razvidno, »koliko se je igra spremenila v svrhu predstavljanja.«⁷ *Tugomerja* je za oder in za cenzuro priredil tedanji intendant deželnega slovenskega gledališča Fran Milčinski (Govekar 1919: 1). Zaradi cenzure so, kot bo pozneje dejal Tavčar, izvlekli na dan celo stare Franke. Samostalnik »Nemci« in pridevnik »nemški« so v *Tugomerju* zamenjali z besedama »Franki« in »frankovski«. Dela so imeli veliko, saj se beseda »Nemec« pojavlja v prvem dejanju kar štiriindevsetkrat, pridevnik »nemški« pa desetkrat. V zelo obsežnem drugem dejanju so Nemci omenjeni kar triinštiridesetkrat, pridevnik »nemški« pa petnajstkrat. V zadnjih treh dejanjih se Nemci omenjajo še štiriinštiridesetkrat. Wratschko sicer v svojem ekspozeju poudarja, da je zamenjava irelevantna, saj le redki ne vedo, da so s Franki pravzaprav poimenovani Nemci in da je te treba sovražiti. Ob tem pa navaja nekatere strani, na katerih ni prišlo do zamenjave: Zovolj poudarja, da pridiga krščansko, ne *nemške* vere, Grozdana pa noče biti žena *nemškemu* naseljencu. Očitno na nekaterih mestih zamenjava vsebinsko ni bila mogoča. Zanimivo, da se v izvirni Jurčičevi prozni drami *Tugomer* iz leta 1875 beseda »Nemci« pojavi le trikrat, »Franki« pa petinštiridesetkrat. Pri verzem *Tugomerju* je torej omemb slovanskih sovražnikov kar dvakrat več. Wratschko v svojem poročilu opozarja, da so polabski Slovani (Elbenslaven) v igri vselej poimenovani kot Sloveni, kar povezuje z besedo slovenstvo.⁸

Peter Štih poudarja, da govoriti o bojih Frankov s Slovani v Polabju historično ni točno, saj sta bila tako kralj Oton kot mejni grof Gero Sasa. V času Geronovega delovanja so morali Slovani vzhodno od Labe in Sale priznati nadoblast Sasov in njihov podrejeni položaj je demonstriralo plačevanje tributa. Za cesarstvo, ki so mu vladali Otoni, se tudi ne uporablja (več) oznaka Frankovsko cesarstvo. Pojem Nemci prav tako historično ni primeren, ker ga takrat v smislu samooznake še ni bilo.

V poročilu Wratschko med razlogi za prepoved posebej izpostavlja, da je nameravalo Dramatično društvo uprizoriti *Tugomerja* kot posebej slovesno predstavo v počastitev tisoče slovenske predstave, ki bi doživela množičen obisk slovenskega občinstva. Da bi se zagotovilo polno dvorano, bi bile dijaštvu razdeljene številne vstopnice.⁹

Tugomerjeva zgodba se je aprila 1900 znašla tudi na seji Deželnega zbora Kranjske. V obsežnem govoru se je poslanec Tavčar dotaknil številnih problemov gledališke cenzure, ki je na Kranjskem še vedno na isti ravni, na kateri se je gibala

7 ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a (Gledališke predstave 1900–1905). Ivan Tavčar: Priziv proti odloku z dne 23. 1. 1900.

8 Jurčičev vir je bila, kot je znano, knjiga *Wendische Geschichten aus dem Jahren 780 bis 1182* I Ludwiga Giesebrechta (Rupel 1960: 270–271), in sicer zlasti poglavje Begründung der Deutschen Herrschaft im Wendenland, kjer se omenja Tugomerjevo izdajstvo. Ta pomoranski zgodovinar uporablja skladno s tedanjo terminologijo pretežno izraz Vendi.

9 ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a (Gledališke predstave 1900–1905). Oskar Wratschko: Bericht.

pred letom 1848 in jo je tedaj kritiziral tudi Heinrich Heine v svojih *Idejah*.¹⁰ Tavčar je naštel kar nekaj primerov, kako se je gledališki cenzor lotil Jurčičevih *Rokovnjačev* ali Krjavljevega govora,¹¹ v zaključku pa se je posvetil *Tugomerju*. Poudaril je, da je Dramatično društvo želelo napraviti »literarični poskus« in na odru uprizoriti Jurčičevo delo, ki ima »brezdvobjbeno veliko literarno vrednost.« (*Stenografski zapisnik* 1900) Tavčar je v Deželnem zboru obnovil vsa prizadevanja za uprizoritev in poudaril, da so že sami črtali, »kar bi se utegnilo tolmačiti kot hujskanje proti nemški narodnosti« (prav tam: 122). Kljub vsemu pri tem niso bili uspešni:

Gospoda moja, jaz ne cenim nemške narodnosti tako nizko, da bi se bila smela z uprizoritvijo te drame čutiti žaljeno, kajti nemška narodnost ni na tako nizkem stališču, kakor gledališka cenzura naše deželne vlade. Ker mi je bilo na tem, da se napravi literarični poskus, sem sam pri vladi interveniral. Vsaj se v nemškem gledališču tudi predstavljajo Kleistove¹² in druge igre, ki so vendar tudi take, da bi končno Slovan lahko rekel, da se ž njimi ne strinja. Ali nihče ne misli pri tem na politični prepir, ampak le na umotvor kot tak. Jaz sem torej interveniral pri vladi in vprašal tistega gospoda, ki je takrat zastopal ekselencno gospoda deželnega predsednika, čemu se je igra sploh prepovedala in se niso samo črtali dotični odstavki, ki morda cenzorju niso ugajali, z eno besedo, zakaj se predstava Tugomera ni dovolila. No, gospod dvorni svetnik mi je rekel: »Že samo ime Jurčič je tukaj, kar nam ni všeč.« (*Stenografski zapisnik* 1900: 122)

Na koncu govora je Tavčar v imenu vseh slovenskih pisateljev z vso odločnostjo ugovarjal, da se gledališka cenzura izvaja na omenjeni način, in vzbudil odobravanje v (liberalnem) centru deželnega zbora. Končno pa je o zadevi javno spregovoril še deželni predsednik baron Hein. Ta je v lepi slovenščini poudaril, da je za njegovo vlado zatiranje »neznana stvar«, a da vztraja pri stališču Gledališkega reda, ki zahteva, da se oder ne zlorablja za hujskanje proti različnim narodom in da se ne izkorišča za vzbujanje narodnostnega prepira. Poudaril je tudi, da je trenutno zadeva na c.-kr. notranjem ministrstvu, ki bo razsodilo, ali je deželna vlada postopala pravilno ali ne (*Stenografski zapisnik* 1900: 122). Medtem ko je Hein izrazil prepričanje v vladno objektivnost, pa je Tavčarju očital pristranskost.

Očitno je imelo Tavčarjevo Dramatično društvo previsoka pričakovanja, da bo notranji minister Ernest von Koerber »energično interveniral« (*Slovenski narod* 1900: 1). C.-kr. notranje ministrstvo 18. julija 1901 ni ugodilo prizivu Dramatičnega društva

10 Tavčar znamenitega XII. poglavja *Idej* ni mogel dobesedno navesti, saj gre za epigram zoper cenzuro: »Die deutschen Zensoren [Nemški cenzorji] ----- Dummköpfe [tepci] -----« (Heine 1972: 45).

11 Tavčar v govoru navaja, da je cenzura v *Rokovnjačih*, ki so bili na sporedu leta 1899 in 1900, črtala stavke, povezane z Adamom in Evo: »Vino bova pila še danes, kakor Adam in Eva, ko sta pod figovim drevsom sedela in sladko vince iz okrogle buče pila.«; »Oj ti rebro Adamovo, da bi te bil Bog pri miru pustil.« in »Adam in Eva sta vendar tvoja roditelja. In moja sta tudi in še fajmoštrova, če malo čez hrbet nazaj pogledamo.« Pri Krjavlju pa naj bi bila sporna njegova izjava, da je Bog povsod v njegovi hiši, ne pa v kleti, ker je pač nima.

12 Najverjetneje gre za Kleistovo dramo *Hermannova bitka* (Die Hermannschlacht), ki aktualizira boje med Rimljani in Germani.

proti odloku, s katerim se je prepovedalo igranje *Tugomerja*.¹³ Zanimivo je, da je prav Koerber, ministrski predsednik, ki je tedaj opravljal tudi funkcijo notranjega ministra, leta 1903 znatno liberaliziral predpise o gledališkem redu in ustanovil stalne cenzurne svete, v katerih so bili poslej tudi strokovnjaki.¹⁴ A tudi liberalizirani Gledališki red ni olajšal vsaj dveh poskusov uprizoritve *Tugomerja* v avstro-ogrski monarhiji. Šele 6. februarja 1919 je *Tugomer* doživel praizvedbo, in sicer kot prva slovenska predstava v Drami, ki je bila prej nemško Jubilejno gledališče cesarja Franca Jožefa. In šele tedaj je polabski junak po tisoč letih res dobil vojno z Nemci.¹⁵

Viri in literatura

ARS SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a. (Gledališke predstave 1900–1905).

GOVEKAR, Fran, 1919: Tugomer. *Slovenski narod* LII/31 (6. 2. 1919). 1–2.

GLASER, Karol, 1898: *Zgodovina slovenskega slovstva IV*. Ljubljana: Slovenska matica.

HEINE, Heinrich, 1972: *Ideen. Das Buch Le Grand*. Stuttgart: Reclam.

JURČIČ, Josip, 1876: *Tugomer*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

JURČIČ, Josip, 1960: Tugomer. *Zbrano delo* 9. Uredil in z opombami opremil Mirko Rupel. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

LEVSTIK, Fran, 1955: Tugomer. *Zbrano delo* 5. Uredil in z opombami opremil Anton Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

RUPEL, Mirko, 1960: Opombe. Josip Jurčič: *Zbrano delo* 9. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 263–336.

SLODNJAK, Anton, 1955: Opombe. Fran Levstik: *Zbrano delo* 5. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 381–450.

Stenografski zapisnik 1900 = Stenografski zapisnik sedme seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 11. aprila 1900. Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (od 29. 12. 1899 do 5. 5. 1900). Ljubljana: Deželni odbor kranjske 1900.

Slovenski narod 1900 = Tugomer – prepovedan. *Slovenski narod* XXX/20 (25. 1. 1900). 1.

UGRINOVIČ, Ana, 2001: *Cenzura in prepoved gledališča*. Diplomski naloga. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.

13 ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a. (Gledališke predstave 1900–1905). 3015/1901.

14 *Tugomer* je bil zavrnjen leta 1908 in še štiri leta pozneje. Zanimivo, da je Fran Milčinski, tedaj član cenzurnega sveta, zapisal, da se uprizoritev lahko dovoli: »Tudi zastran misijonarja in biskupa Hildeberta nimam nič pomislekov, saj se dejanje ne vrši v sedanjosti, ampak leta 940 po Kr., tačas se je vera res širila na tak in onak način, igra pa ni tako pisana, da bi se nazori Zovolja in Hildeberta podtikali sedanjim zastopnikom cerkve; v zgodovinskih dramah so še vse bolj antipatično risani zastopniki [križa] neovirano šli črez oder.« Fran Milčinski: Izjava. ARS, SI AS 16. Deželno predsedstvo za Kranjsko. Konvoluti, šk. 168a. (Gledališke predstave 1900–1905). Ana Ugrinovič (2001: 81) je ugotovila, da so že leta 1914 v Mariboru na slovesnosti ob petstoletnici ustoličenja zadnjega koroškega vojvode uprizorili peto dejanje *Tugomerja*. Kot je pozneje zapisal Govekar (1919: 1), je bil graški cenzor »komoden gospod, ki nad štirideset let staro tiskano igro ni smatral za nevarno« in je zato sploh ni prebral.

15 Ana Ugrinovič (2001: 81) poudarja, da je bila dejanska praizvedba *Tugomerja* 1. decembra 1918 na Ptujju, ko so ga uprizorili amaterski igralci. Dvajset let pozneje *Tugomer* spet ni bil dobrodošel, saj ga je banovinska oblast – verjetno zaradi jugoslovanske zunanje politike – prepovedala.